

Hilalin Sübûtunda Hesâba İtibar Edilir mi?

Ramazan ayının başlangıcı ile Ramazan bayramının, başlangıcının rüyet esasına, yani bu aylara ait hilalin gözle görülmesi esasına dayanması Peygamber Efendimizin (sallallahu aleyhi ve selem)'in hadisleriyle sabittir. Sözü edilen hadislerde zikredilen rü'yet kelimesinin "gözle görmek" veya gözle görmüş gibi kesin bilgi ifade eden "hesapla tespit" anlamını içine alıp almadığı konusunda farklı görüşler vardır. Bu ihtilaf birinci asrın sonlarından itibaren başlamış günümüze kadar gelmiştir.[1]

Bu ihtilafın ilk oluşum sebebi Buhari ve Müslimin rivayet etmiş olduğu hadisi şerifte bulunan "(otuzuncu günün gecesinde hilali)göremezseniz takdir edin"lafının tefsirinden kaynaklanmıştır. Buhari şarihlerinden olan Ayni'nin ifadesine göre hesaba itibar edilir diyenlerin ilkleri; tabiinden Mutarraf ibn Abdullah ibn Eş-Şehir(veya şuhar) Şafilardan Ebul Abbas ibn Sureyç el-Kaffal, Muhaddislerden İbni Kuteybe dir.[2] El-Kazı Ebu Et-Tayyip, Muhammed bin Mukatil ve Muhammed Remli gibi zevatlarda, hesabın doğruluğunu kabul eden kimsenin hilal'i görmeyen de rasathanenin hesabına göre oruç tutması veya bayram yapması gereklidir, diyorlar. Ancak cumhura göre hesaba itibar edilmez.

Şafilardan Ebul Abbas ibn Sureyç'den yapılan nakillerde farklılık olduğunu İbn Hacer'in Feth'ül-Bari sinde görmemiz mümkündür. İbni Sureyç den yapılan bir rivayete göre hesap ile oruca başlamak vacipken kendisinden yapılan diğer bir rivayete göre ise hesap ile oruca başlamak caizdir, yani vacip değildir[3]

Şeyh Muhammed Bahit'in, Kuşeyri'den yapmış olduğu rivayette Kuşeyri şöyle diyor: Şayet hesap, hilalin ufukdan doğduğunu, mesela bulut gibi gözle görmeye mani bir şey olmasaydı görüleceğini söylerse, şer'i sebebin bulunmasından dolayı vucubiyet tahakkuk eder. Çünkü luzumiyet için görmenin hakikati şart değildir. Tıpkı zindanda olan bir kimse, ayın tamamlandığını bilse veya içtihadıyla o günün ramazan olduğuna itikat etse o kişiye oruç tutmak vacip olduğu gibi. Her ne kadar hilali görmese veya gören kimseden ona haber ulaşmasa bile. Nitekim bu konu müttefakun aleyhtir.[4]

Şafi fukahasından "Kalyubi", Haşiyesinde "Allame Abbadi" den naklen şöyle diyor: Şayet Kesin olan hesap hilalin görülmediğine delalet ediyorsa, adil olan bir kimsenin ben hilali gördüm sözü kabul edilmez şahitliği ret olunur. Kalyubi, bu nakli yaptıktan sonra ifadelerini şöyle sürdürüyor: Bu aşikârdır, binaenaleyh oruç tutulması caiz olmaz, zira buna muhalefet inat ve kibirden kaynaklanır.[5]

Görüldüğü gibi hilal konusunda hesabı kabul etmeyenler olduğu gibi ki bu çoğunluktadır, hesabı kabul edenlerde olmuştur. Hatta bunların bir kısmı hilal, hesap ile sabit olduğunda mucibince amelin vucubiyetini, bir kısmı da cevazlılığını savunmuştur.

Makalemizde bu iki gurubun delillerini serdetmeye ve bu deliller doğrultusunda yapılan mukayeseleri irdelemeye gayret edeceğiz muvaffakiyet Mevla'dandır.

Hanefi ve diğer Âlimlerinin birçoğu sarahaten kitaplarında kişi için ramazan, şevval ve zilhicce aylarını iltimas etmenin vucubiyetini beyan etmişlerdir. Buda Şevval ayının veya Ramazan ayının otuzuncu gecesi olur. Şayet Ramazan hilali görülürse oruca başlanır, görülme Şaban ayı otuza tamamlanır. Aynı şekilde, Şevval hilali görülürse iftar edilir, görülme ramazan otuza tamamlanır. Bu Âlimler gerek orucun başlamasında ve gerek orucun bitiminde hilalin görülmesine veya ayın otuza tamamlanmasına itibar etmişlerdir, hesaba değil.[6]

Hilali gören kimsenin şahadetinin kabulü için Hanefiler şu taksime gideler:

Hilali gören kimse ya tekdir, ya da onunla beraber hilali gören başkaları da vardır.

Tek olan kimsenin tek kalması ya onun hata veya yalanının zahir olmasına delil dir, veya onun tek kalması buna delil değildir.

Şayet hilali gören kimse tek ise ve tek olması da onun hata veya yalanının zahir olmasına delilse, bunun hükmü: Üç ayda yani ramazan, şevval ve zilhicce ayında sözü kabul edilir. Ancak bu zahir rivaye'nin hılaftır. Zahir rivaye'ye göre bunların sayısı ilim veya zannı galip ifade edecek kadar çok olmazsa haberi kabul edilmez.

Şayet hilali gören kimse tek ve tek olması da onun hata veya yalanının zahir olmasına delil değilse, bunun hükmü: Zahir rivaye'ye göre ramazan ve zilhicce aylarında haberi kabul edilir, Şevval hilalinde ise iki rivayet vardır ki bunlarda zahir rivaye dir. Bir rivayete göre ramazan ve zilhicce ayı gibidir, diğer rivayete göre ise kabul edilmez.

Şayet hilali gören kimse tek olmayıp onunla beraber gören bir topluluk da varsa üç hilalde de şahadetleri ihtilafsız kabul edilir.[7]

Hanefi mezhebinde hilali görme konusunda haberi vahidin kabulü için Müslüman ve baliğ şartının aranmasında ihtilaf yoktur. Adalet vasfının aranması konusunda ise ihtilaf vardır. Zahir rivayete göre adalet şarttır. Tahavi'ye göre ise şart değildir. Muhammed Bahit El-Muti'i bu iki görüş hakkında şöyle diyor: Aslında bu iki rivayet arasında ihtilaf yoktur. Adaleti şart koşan, mutlak adaleti şart koşmuştur. Buda hakikate ve zahire şamildir. Yani mestur'ul-hal dediğimiz fıskı bilinmeyene de şamildir. Adaleti şart koşmayan ise adaleti hakikiye yi kast etmiştir. Yani mestur'ul-hal'in şahadeti kabul edilir.

Hesaba itibar etmeyen fukahanın tağlillerine baktığımızda temelde üç gerekçelerinin olduğunu görmekteyiz.

1. Şer'i şerif, nucum ilmine dalmayı yasaklamıştır. Zira Ebu Davud'un ve İbn Mace'nin rivayet etmiş olduğu bir hadisi şerifte Efendimiz (sallallahu aleyhi ve selem) şöyle buyurmuştur: Nucum'dan ilim alan kimse, sihirden bir şube iktibas etmiş olur[8].

2. Şer'i Şerif, oruç, namaz gibi ibadetlerde hesap ve kitap üzere bizi mükellef kılmamıştır. Bilakis bu gibi ibadetlerin teklifini, hesabı, kitabı yapa bilenle yapamayanın bilmesinde eşit olan açık alametlere bağlamıştır. Buhari ve Müslimin rivayetlerindeki "Ayı gördüğünüzde oruç tutun (yine) ayı gördüğünüzde iftar edin (herhangi bir nedenden dolayı) göremezseniz takdir edin[9]" Hadisi şerifin şerhlerinde Âynî, İbni Hacer, İbn Baddal gibi zatlar bu şekilde nakletmişlerdir. Bundan hikmet de Şer'i Şerifin hükümlerini her zaman ve her mekânda tatbik edilmesinin mümkün olmasıdır.

3. Ru'yet konusunda varit olan hadisi şeriflerde Efendimiz (sallallahu aleyhi ve selem) hükmü, görmeye bağlamıştır. Takdir etmek ise sis, bulut gibi gözle görmeye mani bir şeyin olması durumundadır. Ayın 29 gün çekmesi ancak görmektedir. Hilali gözetleme işlemi "nas" üzerine hükümlerin bina edildiği ibadet işlerinden olduğundan taabbudi dir. İlletlendirme veya kıyaslama yapılamaz.

Ru'yet-ül-Hilal konusunda hesaba itibar eden gurubun, hesaba itibar etmeyenlerin yukarıdaki gerekçelere vermiş olduğu cevaplar:

1. Muhammed Bahit'in, Hidaye sahibinin "muhtarat'ül-nevazil"inden yapmış olduğu nakle göre, nucum ilmi Şer'i Şerifin zem ettiği bir ilim değildir. Zira bu ilim iki kısma ayrılır: a) Hesaba dayalı ilmi nucum. b) İstidlale dayalı ilmi nucum. Hesaba dayalı ilmi nucum haktır. Nitekim Kur'an'ı Kerim'in Rahman süresinin 5. ayeti kerimesi bunu ifade etmiştir. "Güneş ve Ay (seyirleri) bir hesaplardır." [10] İstidlali olan nucum ilmi de yıldızların ve eflakin hareketleriyle hadiseler üzerine istidlal etmektir. Buda Şer'i Şerifçe caizdir. Tabibin kişinin nabzından, hasta veya sıhhatli olduğuna istidlal etmesi gibi. [11] Bahit'in bu naklinden anladığımız Şer'i Şerif de yasak olan İlmi Nucum günümüzdeki rasat hanelerin gökyüzünü gözetlemek suretiyle hesaba dayalı ilim değildir. Nitekim Ebu Davut'un rivayet etmiş olduğu "Nucum'dan ilim alan kimse, sihirden bir şube iktibas etmiş olur." Hadisi şerifin Ebu Davut şerhi olan "Avn'ul-Mabut" gibi şerhlerine baktığımızda bu yasak olan ilmin, yıldızlara bakarak ğayıptan haber vermek olduğunu görürüz. Yoksa müşahade yoluyla hesaba dayalı ilim demek değildir. [12]

2. Hesaba itibar edilmez diyenlerin gerekçelerinden bir tanesi de hesabın zanni olup tahmin ve sezgiye dayalı olmasıdır. Nitekim "İbni Hacer" ve "Aynî" gibi zatlar bunu şu sözleriyle sarahaten ifade etmişlerdir. "Hesaba itibar etmek batıldır. Zira hesap sezgi ve tahminden ibarettir. Kat'iyet veya zannı galibiyet ifade etmez" [13] Bu ibarenin mefhumu muhalifi şayet hesap günümüzde olduğu gibi kesinlik ifade ediyorsa, hesaba itibar edilir. Fukahanın ibarelerinde, Mefhumu muhalif caizdir.

3. Hesaba itibar edilmez diyenlerin gerekçelerinden bir diğeri de Hilali gözetleme "Nas" üzerine hükümlerin bina edildiği ibadet işlerinden olduğundan taabbudidir. İlletlendirme veya kıyaslama yapılamaz. Hesaba itibar eden Âlimlerin buna verdikleri cevap şu şekildedir: Evet Usullerimizce de bilindiği gibi teabbudi olan konularda illetlendirme ve kıyaslama yapılamaz. Bu konu tartışılacak bir mevzu değildir. Ancak bu, illeti beyan edilmeksizin mutlak olarak gelen naslar için geçerlidir. Eğer nas, mastarından illetle beraber gelecek olursa, bu durumda nassı anlamada illetin tesiri olduğu ve

hükmün tatbiki bu illete mebni olduğu usullerimizce de bilinmektedir. Vele ki bu hüküm halis ibadetlerden olsa bile. Hilal'in gözetlenmesini söyleyen hadis şerif, bu bapta tek değildir. Bilakis Efendimiz (sallallahu aleyhi ve selem)'den bu bapta sabit olan başka hadisi şerifler de vardır ki bunlar Ru'yetin gerekliliğini bir illete bağlamıştır.

Buhari'nin, Müslim'in ve diğerlerinin rivayet etmiş olduğu hadisi şerifte Efendimiz (sallallahu aleyhi ve selem) şöyle buyuruyor: Biz yazamayan ve hesap edemeyen ümmi bir ümmetiz, ay şöyle ve şöyledir[14]. Bir keresinde Efendimiz (sallallahu aleyhi ve selem) eliyle 29 diğer bir keresinde de 30 gün olduğunu işaret etmiştir. Bu hadisi şerifte Efendimiz (sallallahu aleyhi ve selem), orucun başlamasında ve iftar edilmesinde hilal'in bizzat göz ile görülmesine itimat edilmesini, bu ümmetin ümmi olmasına yazma ve hesap yapamamasına bağlamıştır. Kameri olan ay bazı kere 29, bazı kere 30 olmasını ve ne zaman bittiğini ve ne zaman başladığını ümmetin hilali görmekten başka bir yol ile bilmesi mümkün değildi. Nitekim Hadis Şarihleri de bu şekilde hadisi yorumlamışlardır. İbni Hacer "Feth'ül-Bari"sinde; "yazmayı ve hesabı bilmeyen"den maksat Efendimiz (sallallahu aleyhi ve selem)'in zamanındakiler için olduğunu, zira o zamanda kitabet ilmi az kişide olduğu, hesaptan kast edilen de nucum ilmi olduğunu ve bunu da o zamanda az kişinin bildiğini, oruç ve diğer hükümlerin ru'yete bağlanmasını, zorluğu kaldırmak için olduğunu ifade etmiştir.[15]

Aynı zamanda hilali gözetlemek maksudünbiz-zat bir ibadet değildir. Bilakis kameri ayın başlamasını ve bitimini bildiren kitabet ve hesap yapmayı bilmeyen bir topluluk için "müyessireyi mümkün" olan bir vesiledir. [16]

Bahit risalesinde tek kişinin hilali gördüm demesine itibar edilmesi hakkında şöyle diyor: İmamlarımız arasında adil olan tek bir kişinin ramazan hilalini gördüm demesine itibar edileceğinde ihtilaf yoktur. Semada görmeye mani illet olup olmaması bu hükmü değiştirmez. Ancak bu hüküm o kişinin teferrudü (yani tek kalması) hataya ve yalana delil olmaması durumundadır. Zilhiççe ayda Kerhi'nin hilafına bize göre Ramazan ayı gibidir. Şevval ayı da Tahavi'nin rivayetine göre Ramazan gibidir.[17] Göz yanılmasından, şahsi bir maslahatından dolayı yalandan masum olmayan iki şahitten, hesabın daha sağlam olduğu da bir gerçektir. Hatta havanın bulutlu olmadığı bir zamanda tek bir şahidin şahadetinden bile hesap, daha sağlamdır. Hâlbuki selefimiz bunların şahitliklerini kabul etmişlerdir.[18]

Bahit risalesinde bu konuyu işledikten sonra genelleme olarak şunları ifade ediyor:

Gerek fukahadan gerek diğerlerinden, Şer'i Şerif ehli her hadisede o konuyu bilen basiret sahibi ehli hıbre dediğimiz kişilere müracaat ederler. Onlar Kuran'ı Kerim'in, Hadis'i Şerifin lafızlarının manalarını anlamada lügat ehlinin kavillerini alırken, orucun bozulmasında tabibin kavillerini alırlar. Ve diğer birçok meselede bunu yaptıkları görülmektedir. Hangi şey, Şaban'ın, Ramazan'ın ve diğer ayların ikmalinde bizi hesaba dayanmaktan men ediyor. Bu iş bizim için müşkül olunca hangi neden bu konuyu bilen ehli hıbreye müracaattan bizleri alıkoyuyor. Hâlbuki onların bu konudaki mukaddimleri kat'i dir, Kur'an ayetlerine muvafıktır. Görülmez mi, bu ilimle meşgul olan kişiler hesaplarına binaen güneş veya ay falan günde falan saatte tutulacak

diyorlar, dedikleri saatte tutuluyor. Ve bunda yanılmada olmuyor. Zira bu hesaplama rasat vasıtasıyla his ve müşahedeyle oluyor. Hilalin varlığına, şayet maniler olmasaydı görülmesinin mümkün olacağına dair verdikleri haberler tevatür derecesine ulaşıyor. Veya haber verenlerin adedi tevatür derecesine ulaşmıyor, lakin sayılarının çok olması onların haberlerinin “yakın” derecesine yakın olan zannı galip mertebesine ulaşıyor. Ve kalp de bu haberin doğruluğuna dair itminan hâsıl oluyor. Nitekim bunu şu ayeti kerime teyit ediyor: “Sizden herkim ki aya şahit olursa oruç tutsun”[19] Aya şahit olmak ya hazır olmak seferde olmamakla veya varlığını bilmektir. Bu ikinci mana ayetten zahir olan manadır. Zira bilme manasında şahit olma orucun vucubuna sebeptir. Şer’an ayın bulunması hadisi şeriflerin gerektirdiği gibi, güneşin batışından sonra ayın bulunmasıyla. Şöyle ki ayı gözetleyen kişi güneşin batımından sonra ayın varlığını bilirse oruç onun üzerine vacip olur. Bu bilgi gerek bizzat kendisinin, hilali görmesiyle olsun ve gerek güvenilir bir kişinin hilali gördüğüne dair verdiği haberle olsun veya Hakim’in emriyle olsun veya da felekilerin hesabının ayın varlığına ve mani olmasaydı görülebileceğine dair verdiği haberle olsun müsavidir. Sahih nazarın gerektirdiği yukarıda zikrettiğimiz “Kuşeyri”nin su sözüdür: Şayet hesap, hilalin ufukdan doğduğunu, mesela bulut gibi gözle görmeye mani bir şey olmasaydı görüleceğini söylerse, şer’i sebebin bulunmasından dolayı vucubiyet tahakkuk eder. Çünkü luzumiyet için görmenin hakikati şart değildir.

Orucun ve iftarın ru’yet’e taliki buna münafi değildir.

Bahit, güneş battıktan sonra hilalin görülmesinin mümkün olmaması durumunda, mücerret hesapla hilal vardır diye oruç tutulmanın vucubiyetini veya cevazlılığını da kabul etmiyor. Zira bu mütekaddiminin ittifakına aykırıdır. Çünkü mücerret hilalin varlığı orucu sabit kılmaz. Şari, güneş battıktan sonra hilalin görülmesine hükmü bağlamıştır. Yukarıdaki ihtilaf ise fiili olarak görmek şart mıdır? Yoksa hesabın delaletiyle şayet mani olmasaydı ru’yet’in olması yeterlidir? Bahit bu ikinci görüşü benimsediğini ve bu görüş de İmamı Subki’nin tek olmadığını İbn Sureyc, Mudarrafa, İbn Kuteybu, İmamı Muhammedin eshabından olan İbn Makatil el-Razi nin de bu görüşte olduklarını ve kişiye kudve olarak bunların yeterli olduğundan bahsetmiştir.

Bu görüşün, hesaba itibar edilmez diyenlerin şu sözlerine de münafi değildir: “Şayet insanlar hesapla mükellef olsalardı bu onlar için darlık olacaktı, zira onlardan hesabı bilen sadece bazı fertlerdir.” Çünkü bu itiraz, bütün insanlar hesapla mükellefdir denilmesi durumunda tahakkuk eder, halbuki bunu diyen hiç kimse yoktur. İbni Sureyc ve ona muvafakat edenler Efendimiz (sallallahu aleyhi ve selam)’in (فاقدروا) takdir edin sözünü Mevlanın bu ilmi kendilerine has kıldığı kişilere hitap olduğunu (فاكملوا العدة) vakti tamamlayın sözünün de genele hitap olduğunu söylemişlerdir.

Hesabı kabul etmeyen kişiler kutuplar gibi güneşin doğumu veya batması bir aydan altı aya kadar uzayan yerlerde ne yapacaktır. O belde de oturanlar için güneş battıktan sonra hilali fiili olarak görmek mümkün müdür? Ve ya biri oradakiler için oruçla mükellefiyetleri yoktur diyebilir mi? Halbuki kamer güneşle beraber her ay birleşiyor ve ayrılıyor ve ayrılması da kameri ay başı oluyor. Ve bu dünya küresinin hiçbir yerinde değişmiyor. Ancak ihtilaf güneşin doğumunda ve batımında oluyor. Nasıl ki bu yerlerde namaz vakitleri

için gölgenin bir misil veya iki misil olmasına, şafağın kaybolmasına bakılmayıp en yakın yere itibar ediliyorsa oruç içinde aynı şey yapılır. Bahit; fecrin sadık veya kazıp olması, gölgenin bir misil veya iki misil olması, ufuktaki rengin kırmızı, sarı veya beyaz olması, hükmün üzerine tevakkuf ettiği işler değildir diyor. Bilakis bunlar zamanın geçtiğini, muayyen vakitlerin nihayete erip diğer muayyen vaktin başladığını bildiren alametlerdir. Şari namazın vucubiyetini ve edasını bu alametlere bağlaması, galibe itibarladır. Yoksa bu şu demek değildir: “Bu alametler bulunmayınca namaz düşer”. Hanefi kitaplarından “kenz” ve diğerlerinin şafak kaybolmadan önce fecir doğan beldelede yatsı ve vitir namazları yoktur demesine, Bahit risalesinin sonunda itibar edilmeyeceğini söylemiştir. Ve sonuç olarak da sözlerini şöyle bitirmiştir:

Şari, güneşin doğmasıyla namazı, hilalin görülmesiyle orucu emretmesi birçok belde de, avam ve havassın ibadet vakitlerini anlayabilmelerine alamet olsun diyedir. Aynı şekilde Şari bu vakitlere delalet eden rasat, hesap, saat gibi başka alametlere itibar edilmesini de yasaklamamıştır. Fukaha için olan kişiye tanınan müddetin, menopoz yaşının takdirinde ve diğer birçok meselelerde kameri sene olarak hesaba itibar etmişlerdir. Şemsi yıl ile Kameri yıl arasında on gün bir günün üçte biri bir günün onda birinin dörtte biri kadar fark olduğunu söylemişlerdir. Buda ancak hesapla bilinir.[20]

Netice olarak hilali gözetlemek asıldır, imkân olmadığı zaman hesaba itibar etmek caizdir.

Fâtih KALENDER

[1] El-Mevsuat’ül-fıkhıyye el-kuveyti c:22 s:31

[2] Ümdet’ül-Kari Bab vucubu savmu ramazan

[3] Feth’ül-Bari İbni Hacer 1773. hadisi şerifin şerhi

[4] İrşad’u ehl’il-milleti ila isbat’il-ehille s: 254

[5] Haşiyetül Kalyübi Kitab’us-siyam

[6] Resaili İbn Abidin

[7] İrşad’u ehl’il-milleti ila isbat’il-ehille s: 78

[8] Ebu Davut 3406, İbn Mace 3716

[9] Buhari 1767, Müslim 1798

[10] Rahman Suresi 5

[11] İrşad’u ehl’il-milleti ila isbat’il-ehille s: 249

[12] Avn’ul-Mabut Bab Tıp, Nucum 3406 hadisi şerif şerhi

[13] Ümdet’ül-Kari Bab vucubu savmu ramazan , Feth’ül-Bari İbni Hacer 1773.

hadisi şerifin şerhi

[14] Buhari 1780, Msli 1806

[15]Fethl-Bari İbni Hacer 1780. hadisi şerifin şerhi, Bu konuyla alakalı
Bak : mdetl-Kari, İşads-sari şerhl-Buhari, Es-Sindi Hařiyetn-Nesaİ

[16] Fetava Mustafa ez-Zerka s:161-162

[17] İřadu ehlil-milleti ila isbatil-ehille s: 82

[18] Fetava Mustafa ez-Zerka s: 162

[19] Bakara Suresi 185

[20]İřadu ehlil-milleti ila isbatil-ehille s: 258-273